

ВІДЗИВ

**на дисертацію ЗВЕРЄВА Євгена Олександровича на тему
«Тлумачення міжнародних договорів національними судами:
європейський досвід та українська практика»», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01
– теорія та історія держави і права; історія політичних і правових
учень (Київ, 2015)**

Дисертаційне дослідження Є.Зверєва (якщо орієнтуватися на його зміст) присвячено питанню з потрійною актуальністю.

По-перше, вона суттєвою мірою присвячена розробці в українській правовій доктрині того, що можна назвати «теорією правової інтерпретації». Цей момент, як уявляється, варто згадати насамперед, оскільки він має універсальне значення і стосується в більшій чи меншій мірі усіх форм практичної правової діяльності. Останнім часом проблематика тлумачення в праві зробилася популярним напрямком наукових досліджень в Україні (як на теоретичному, так і на галузевому рівнях), тим більше що на сьогоднішній день для цього існують багаті методологічні можливості. Однак чимало питань як теоретичного, так і особливо практичного характеру ще не дістали свого розв'язання, свідченням чого є, власне, і аналізована робота. Автор присвятив значну увагу методологічним питанням тлумачення в праві (що є в принципі логічним в рамках сформульованої теми), сформулював певні висновки щодо збалансованого варіанту здійснення правотлумачної діяльності і зробив спробу сформулювати на цій основі деякі рекомендації практичного характеру. Не все тут йому вдалося рівною мірою, однак, беручи до уваги ще й особливу складність питань теоретичної і прикладної герменевтики, його розвідки заслуговують на повагу і уважне ставлення.

По-друге, як відомо, актуальною в рамках вітчизняної правової науки продовжує залишатися проблема співвідношення національного і міжнародного права, у тому числі і позначена автором проблема місця в національній системі права міжнародних договорів. Не можна сказати, щоб на практиці тут існували якісь корінні суперечності – їх, за великим рахунком, не може бути за визначенням, якщо країна укладає і підписує міжнародні договори відповідно до усталених принципів і норм права міжнародних договорів. Однак те, як співвідношення норм міжнародного і національного права визначається і фіксується в рамках національної системи права (у даному випадку – вітчизняної) може створювати відчутні незручності у функціонуванні важливих інститутів цієї системи, що і має місце в Україні. Автор, досліджуючи питання щодо тлумачення міжнародних договорів національними судами України, не міг не порушити це питання, хоча те, як це було зроблено саме в рамках сформульованої теми, викликає певні зауваження, про які коротко буде згадано далі.

Зрештою, актуальною є й основна проблема, яку дисертант узявся розглянути, а саме – засади і практика тлумачення міжнародних договорів

національними судами. Тут цілком можна погодитися з тим, як актуальність цього питання оцінює сам автор. Він каже, що динамізм правового життя як на національному, так і міжнародному рівні призводить до того, що попри наявні механізми забезпечення узгодженості між ними вона все ж далеко не завжди виявляється забезпеченою; трапляються й ситуації, за яких, послідовно дотримуючись норм національного законодавства, національні суди можуть спровокувати ситуацію, коли міжнародні зобов'язання держави ставляться під загрозу порушення. Це автоматично породжує проблему адекватного розуміння міжнародно-правової норми (належне розуміння норми національного права презюмується). Крім того, застосування міжнародно-правової норми для прийняття коректного рішення у справі в рамках національної юрисдикції робить це рішення особливо вагомим і дає менше можливостей для апеляцій (у разі незадоволення цим рішенням) до авторитету і юридичних можливостей наднаціональних юрисдикцій. Між тим практика такого застосування в Україні є доволі обмеженою (це яскраво демонструють пункти 2 і 3 третього розділу роботи і наведена автором статистика). Що ж стосується наукових розробок згаданої проблематики, то вони є нечисленними і спорадичними; комплексного глибокого дослідження її ні в рамках теорії права, ні в рамках науки міжнародного права, ні в рамках галузевих наук не здійснювалося. Так що автор не перебільшує, вважаючи дисертацію «першим у вітчизняній загальній теорії права комплексним дослідженням тлумачення міжнародних договорів національними судами» (стор. 4 автореферату).

Крім актуальності, можна говорити й про *практичну значущість* здійсненої розвідки, не дивлячись на те, що у даному разі йдеться про переважно академічне теоретичне дослідження. Однак, оцінюючи роботу в цьому плані, необхідно зважати на специфіку теоретичних досліджень, значення яких полягає в наданні практичній юриспруденції концентрованого знання про закономірності, засади функціонування того чи іншого правового інституту, користуючись яким практики можуть, економлячи значний час і зусилля, удосконалювати наявні форми правового регулювання або щонайменше, не запроваджувати завідомо недієздатні. В цьому плані цінним є і дане дослідження. Проаналізовані і висловлені у ньому міркування можуть бути очевидно корисними для оптимізації діяльності з тлумачення права, і, до речі, не тільки органів судочинства (навіть безвідносно до висловлених в роботі методичних рекомендацій).

Приваблює в аналізованій роботі й *активне звернення до науково-порівняльного та порівняльно-правового аналізу*, що виступав у даному випадку до певної міри не лише як засіб, а й як *ціль*. Показ того, яким чином здійснюється тлумачення міжнародних договорів у різних країнах та різними органами різних юрисдикцій не тільки збагачує українських фахівців інформативно, не тільки розширює і деталізує їх знання про «правову карту світу», але й дає більш масштабну картину проблем, які

однаковою мірою постають перед практичними юристами, дискусій, що ведуть фахівці різних країн у спеціалізованих питаннях, і, відповідно, посилює переконливість конкретних теоретичних висновків. До згаданого необхідно додати, що дисертаційне дослідження за обраною темою могло бути підготовлено лише на основі освоєння відповідного наукового апарату, а саме - значного обсягу як літературних, так і нормативно-правових джерел (зокрема, міжнародно-правових і національно-правових актів), що є непростим завданням з огляду на дуже велику кількість цих джерел. Цієї вимоги автором, на мій погляд, успішно додержано; використаний ним науковий апарат дозволив показати певні тенденції в рамках вітчизняної та іноземної правової науки і проблеми, які в її рамках вирішуються.

Що ж стосується *новизни та оригінальності* дослідження, то вони є очевидними не тільки з огляду на те, що цілісний розгляд питання тлумачення міжнародних договорів національними судами здійснено вперше, а й значною мірою з огляду на компаративно-правовий характер роботи.

Таким чином, вже на даному етапі аналізу дисертації *можна констатувати її відповідність ряду основних формальних вимог до такого роду досліджень (актуальність теми, опрацювання базового наукового апарату, наукова новизна, практична значимість)*. Тут слушно додати, що такому ефекту дисертаційної роботи треба завдячити не тільки дисертанту, який творчо попрацював над обраною темою, а й науковому керівництву, за допомогою якого цю тему обрано, досліджено і втілено в логічно завершений текст.

Якщо коротко позначити *конкретні здобутки* автора в аналізованому дослідженні, то до таких, на мою думку, логічно віднести, зокрема:

1. *Проблемний аналіз місця міжнародних договорів України в національній системі права.* Він здійснений в рамках першого розділу роботи, концентрований матеріал з цього приводу наведено в пунктах 3 та 4. Автор аналізує ті упушення на конституційному і законодавчому рівнях, які не дозволяють з необхідною чіткістю з'ясувати співвідношення між собою актів міжнародного і національного права та визначитися з пріоритетами; на завершення цього аналізу він формулює деякі пропозиції для подолання такого стану речей (стор. 54 і наст.). За великим рахунком зрозуміло, що Україна як суб'єкт міжнародного права повинна виконувати зобов'язання, що випливають, зокрема, з Віденської конвенції про право міжнародних договорів, та слідувати корінному принципу міжнародного права *pacta sunt servanda*, тому пріоритет норм міжнародного права у їх співвідношенні з нормами національного права презюмується, а Конституція України містить запобіжники того, щоб колізії між базовими засадами національно-правового регулювання і нормами міжнародних

договорів були виключені. Однак оскільки на національному рівні механізм взаємодії норм міжнародного і національного права має бути визначений більш детально для потреб, насамперед, практичної юриспруденції, це має бути зроблено в більш раціональний спосіб, ніж є на сьогоднішній день;

2. *Прагнення базувати позитивний дослідницький процес на даних співставно-порівняльного аналізу як у сфері правової теорії (теорія юридичної інтерпретації, теорія міжнародного права), так і правової практики (наприклад, досвід тлумачення міжнародних договорів національними судами інших країн);* переважна частина дисертаційної роботи це підтверджує. В результаті межа між позиціями правознавців різних країн постає як дуже умовна, адже ці позиції спрямовані на доказ одних і тих же речей; тим самим «інтернаціоналізуються» й здобутки українського правознавства;

3. *Прагнення до з'ясування змісту базового понятійного апарату, зокрема, в теорії юридичного тлумачення;* власне, це одне з завдань, які автор ставив перед собою (стор. 3 автореферату, стор. 6 тексту). В принципі, це необхідна дослідницька операція, яку має здійснити науковець чи не в кожній своїй розвідці, оскільки понятійний апарат в конкретному значенні є передумовою послідовного пояснення явища і відповідно – обґрунтованих рекомендацій. Автором висловлено цікаві судження з приводу розуміння природи, тлумачення, його предмета, методів і способів тлумачення, основних підходів до того, як здійснити коректне тлумачення в праві (автор називає їх «теоріями тлумачення»); цим питанням присвячено значний обсяг матеріалу в розділах другому і третьому роботи. Далеко не з усіма із згаданими судженнями можна беззаперечно погодитись (про що надалі буде згадано), однак саме сміливі спроби висловитися з дуже складних проблемних питань, визначитися в сутності категорій, які є основою відповідної інтерпретаційної практики, - це, безумовно, позитивний момент, а головне – окреслення подальшого фронту дослідницької роботи автора (важко припустити, що він полишить наукові пошуки після захисту дисертації);

4. *Введення дисертантом в обіг серйозної правової інформації, зокрема, щодо практики тлумачення міжнародних договорів судами різних країн (з окресленням відповідної методології і методики), а також щодо того, як міжнародні договори тлумачаться національними судами України;* при цьому ним висловлено мотивовані міркування щодо можливого запозичення корисного досвіду в українській практиці (див., наприклад, стор. 133, 151 тексту);

5. *Акцентування уваги на ролі і місці тлумачення в загальному процесі функціонування права;* переважно відповідні міркування висловлено у

фрагменті, присвяченому зарубіжному досвіду тлумачення міжнародних договорів (стор. 141 і наст.). Автор показує походження цих питань (які зрештою набувають методологічного значення) з конкретних проблем, що виникають у практиці тлумачення; зокрема, з потреби визначити критерії інтерпретаційної функції органу судочинства, який застосовує норму закону або договору – для того, щоб, здійснюючи цю функцію, суд не перетворився на орган нормотворення. Автор аналізує при цьому практику Верховного Суду США, однак, як відомо, згадана проблема є актуальною для багатьох країн; зокрема, вона постійно дискутується в ході правотлумачної діяльності, яку здійснює Конституційний Суд України;

6. Грунтовний аналіз місця і ролі, яку відіграє в процесі тлумачення міжнародних договорів Конституційний Суд України (пункт 4.1. розділу четвертого роботи). Це зрозуміло, оскільки у нинішньому статусі Конституційний Суд є одним з основних суб'єктів, що здійснює правоінтерпретаційну функцію; більше того, він уповноважений здійснювати попередній конституційний контроль міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України, приймаючи відповідний закон; такий контроль неможливий поза процесом тлумачення. На думку автора, інтерпретаційна функція Конституційного Суду України цим не повинна обмежуватися, тому його аналіз діяльності цього органу є доволі критичним. Логіка цієї критики уявляється зрозумілою, в якихось моментах з нею можна погодитись – при тому, що, в рамках аналізу практики Конституційного Суду України автор припускається певних неточностей; крім того, для коректної збалансованої оцінки ефективності правотлумачної роботи Конституційного Суду України було б слушним порівняти її з роботою органів конституційної юрисдикції інших країн, чого в дисертації не зроблено;

7. Зрештою, здійснення цілком оригінального дослідження того, якою є практика тлумачення міжнародних договорів судами загальної юрисдикції (пункт 4.2. розділу четвертого роботи). Цей аналіз засвідчив, що згадана практика є доволі обмеженою; автор надає свої пояснення цьому феномену, однак при цьому слушно зазначає, що надалі такий стан речей повинен суттєво змінитися - в міру того, як Україна, зокрема, інтегруватиметься в європейський правовий простір і розвиватиме безпосередні зв'язки з іншими суб'єктами міжнародного права. Відповідно напрацювання автора (включно із запропонованими ним методичними рекомендаціями щодо тлумачення міжнародних договорів національними судами) є актуальними сьогодні, але можуть ще більше актуалізуватися в недалекому майбутньому.

На мою думку, красномовною позитивною характеристикою роботи є її стиль. Попри складний зміст і непрості питання, які автор береться

висвітлювати, текст дисертації читається легко, без будь-якого напруження, авторські думки викладені чітко, лаконічно і послідовно, що є свідченням самостійності мислення і вільного володіння матеріалом.

Все згадане (а тут згадані далеко не всі позитивні моменти доробку Є.Зверева) дає достатні підстави для того, щоб кваліфікувати аналізовану дисертаційну роботу як завершене, оригінальне, самостійне дослідження актуальної проблеми правової теорії і практики. До цього слід додати, що основні положення роботи добре апробовано (про що свідчить перелік національних та іноземних наукових заходів, де дисертант мав можливість презентувати свої напрацювання), а також оприлюднено в низці публікацій автора у фахових юридичних виданнях; автореферат дисертації змістовно повністю відповідає її основному тексту.

Як і будь-яка творча робота, присвячена складній багатоаспектній темі, дисертація Є.Зверева містить положення, які викликають запитання, подекуди – заперечення, що є цілком природним: оригінальне наукове дослідження не може не супроводжуватися відповідними дискусіями. Мої висловлені нижче міркування як опонента, тобто сторони в дискусії, торкаються як змістовного аспекту дослідження, так і її задуму та оформлення, однак вони стосуються лише окремих аспектів здійсненого дослідження і не впливають на його принципову позитивну оцінку.

Отже, що в роботі, на мою думку, заслуговує на певну критичну реакцію?

1. *Певна невідповідність сформульованої теми її реальному змісту. Найменування теми зобов'язувало автора присвятити всю роботу особливостям тлумачення міжнародних договорів національними судами (тим більше, що йдеться не лише про національні суди України). Насправді ж, як зазначено вище, автор приділив серйозну увагу і природі міжнародних договорів як джерела міжнародного і національного права, і з'ясуванню сутності тлумачення як специфічного різновиду юридичної діяльності, більше того, - висловив у цьому плані ряд суджень методологічного характеру. Безумовно, це створило добротний фон для спеціального аналізу, але цей аналіз (як суди тлумачать міжнародні договори), виявився відносно загального змісту і обсягу роботи доволі лаконічним. В практичному плані це можна вважати недоліком, оскільки в результаті більш розгорнутого дослідження того, як мають підходити національні суди (зокрема, в Україні) до розуміння і використання положень міжнародних договорів автор міг би сформулювати більш глибокі і конкретні пропозиції для національних судів.*

Крім того, згадане розходження між найменуванням теми і змістом роботи, як це нерідко буває, мало наслідком те, що окремі моменти,

передбачені змістом, отримали надто скромне висвітлення. Красномовний приклад тут - пункт другий розділу другої роботи «Суб'єкти тлумачення міжнародних договорів» (стор. 90 і наст.). Це – доволі важливий фрагмент роботи, оскільки у ньому йдеться про інших, крім національних судів, специфічних суб'єктів, які тлумачать міжнародні договори, і результати тлумачення яких мають враховуватися судами. Однак цей фрагмент за обсягом є дуже стислим, специфічної методики правотлумачної діяльності цих суб'єктів (від органів міжнародної юстиції до вчених в галузі міжнародного права, які здійснюють доктринальне тлумачення) в роботі не показано, а практичні висновки автора щодо того, як бути національним судам з їх доробком, зводяться до наполегливої, неодноразово повтореної рекомендації враховувати цей доробок «дуже виважено і обережно».

Приблизно такі ж зауваження можна висловити і щодо фрагментів роботи, присвячених поняттю тлумачення, характеристиці міжнародних договорів як джерела права та ін. Говорячи про них, дисертант змушений звертати увагу на проблемні моменти у відповідній доктрині, однак згадує про це дуже коротко, аналіз цих проблем теж надзвичайно лаконічний. Це – логічний наслідок надмірної кількості об'ємних проблемних питань, які прагнув охопити автор своїм дослідженням. Але можливості кандидатської дисертації, на жаль, доволі обмежені.

2. Вище згадувалася в позитивному плані поглиблена увага дисертанта до методологічних питань, зокрема, методологічних аспектів *тлумачення в праві*. Це дійсно цікавий і корисний фрагмент роботи. Однак питання методології є дуже складними за своєю природою, тому і аналізувати їх треба виважено, слідкуючи за логікою аналізу, тим більше, що автор постійно працює на межі різних систем знання (теорія права, теорія міжнародного права, загальна теорія інтерпретації тощо). В рамках подібного аналізу легко припуститися логічних неточностей. Прикладом такої, на мою думку, є висловлені автором міркування про об'єкт та предмет тлумачення в праві (стор. 70 і далі тексту). Так, з одного боку, автор, на основі аналізу відповідних джерел, зазначає про текст чи текстову відсутність як про об'єкт, а про зміст тексту – як про предмет тлумачення. Трохи далі він згадує, що йдеться не просто про текст, а текст правовий, який формулює норми права; норма ж права – це його «цементують утворююча (?) одиниця» (стор. 84 тексту), тому саме вона є предметом тлумачення в праві. Далі, автор, побоюючись бути записаним в юридичні позитивісти, згадує як про можливий предмет тлумачення також юридичні факти та інші речі (там само). Пізніше він говорить про міжнародний договір як про «предмет тлумачення у внутрішній системі права» (стор. 86). Трохи далі про зміст норми зазначається як про об'єкт тлумачення, а про текст, який може мати як писану, так і неписану форму і взагалі бути у формі мовчання – як про його предмет (стор. 110).

На наш погляд, вся ця картина виглядала б не такою складною, якщо розрізняти один логічний ряд (*положення тексту як об'єкт тлумачення – смисл цього положення як предмет тлумачення – завершене формалізоване інтерпретаційне судження як результат тлумачення*) і інший логічний ряд (*норма права – юридичний факт – правовий стосунок, який демонструє структуру механізму правового регулювання*). Тлумачення в праві тоді передбачатиме наявність а) правового тексту (тексту нормативного акту або договору) та його конкретних положень; б) проблемного змісту цих положень, який потрібно з'ясувати для належної реалізації відповідних суб'єктивних прав та обов'язків; в) формалізованого інтерпретаційного акту або просто акту реалізації (судове рішення), у якому мотивовано використання правового положення у конкретному значенні. Я не бачу нічого страшного у тому, щоб не вважати правову норму безпосереднім предметом тлумачення в праві, а бачити таким предметом *смысл* відповідного положення юридичного тексту (адже таке положення у вигляді, припустимо, статті чи частини статті нормативного акту, може містити не одну норму, крім того, є юридичні тексти, що можуть потребувати тлумачення, однак не містять норм (ненормативні договори, правочини на кшталт заповітів тощо).

До цього треба додати, що в рамках згаданих дискусій необхідно належною мірою брати до уваги *специфіку, суттєві особливості тлумачення в праві* і з великою обережністю застосовувати при його вивченні напрацювання в рамках загальної *герменевтики як абстрактної науки про інтерпретацію*. Першоджерелом проблеми інтерпретації є, як уявляється, процес передачі актуальної інформації від одного суб'єкта до іншого з тим, щоб відбувся предметний корисний комунікативний процес. В процесі передачі інформації завжди існує ризик її неточного сприйняття, що знецінює комунікацію; для виключення цього і потрібна компетентна інтерпретація як певна (хоча не завжди достатня) гарантія того, що адресат отримує інформацію саме у тому обсязі і значенні, які закладені до неї її творцем. Способи передачі інформації можуть бути різними, у тому числі безтекстовими; так, суб'єкт може передати інформацію іншим, не вдаючись до слів (знак, символ, мовчанка). Звідси – висновок про те, що об'єктом інтерпретації може не тільки сукупність слів (текст).

Все це так, однак необхідно враховувати, що право як регулятор і правова комунікація (правовий стосунок) передбачає операції з гранично формалізованою інформацією (вона є необхідною для того, щоб право чи обов'язок були гарантовано реалізовані). А найкращий спосіб формалізувати інформацію – це зафіксувати її у відповідному матеріальному носії. Тривала історія людських цивілізацій не створила більш надійного інформаційного носія, ніж письмовий текст, найбільш доказова історія права пов'язана з текстами, а сучасне розвинуте правове регулювання неможливо уявити без письмово зафіксованих текстів. Тому я,

наприклад, дуже скептично ставлюся до підтриманої дисертантом думки про відсутність тексту як об'єкт тлумачення в праві (стор. 5 автореферату), як і до того, що таким об'єктом можуть виступати юридичні факти «та всі інші явища, які об'єктивно знаходяться в колі правознавства як науки або дотичні до неї» (стор. 84 тексту). Факт, навіть юридичний, - це не інформація. Він не ризикує (на відміну від його опису, повідомлення про нього тощо) бути викривленим, невірно зрозумілим, а відповідно не може бути об'єктом інтерпретації. Юридичний факт може бути *кваліфікований* – але кваліфікація, хоч і передбачає тлумачення, жодним чином не може зводитися до нього.

3. Певні логічні заперечення викликає і підтримана автором позиція, згідно з якою в рамках єдиного процесу розрізняються процеси з'ясування і роз'яснення (стор. 61 і наст.): адже, за великим рахунком, пояснене з'ясування змісту (яке ми найчастіше знаходимо в мотивувальній частині акту тлумачення) і є його роз'ясненням, показом складових силогізму, послідовна реалізація якого призводить до конкретного формулювання, як розуміти те чи інше положення юридичного тексту. Перелік такого роду логічних погрішностей можна продовжити.

4. Мені не дуже зрозумілі беззастережні твердження автора про міжнародний договір як «креатуру приватного права», оскільки він є «договором (угодою, контрактом) між суверенними суб'єктами міжнародного права» (наприклад, стор. 107 тексту). Не тільки тому, що право міжнародних договорів традиційно вважається основною галуззю *міжнародного публічного права*. А й з огляду на сутність міжнародного договору, особливо багатостороннього, призначення якого – створити уніфікований порядок поведінки держав у певному типі відносин між ними. Маленьке питання у зв'язку з цим: чи можна вважати ту ж Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод «креатурою приватного права»? Адже, підписуючи її, держава не переслідує свій умовно виокремлений приватний інтерес, навпаки, вона бере на себе зобов'язання підтримки на теренах Європи загального порядку, який гарантує можливості окремої людини до гідного і вільного життя.

Далі дозволю собі висловити деякі зауваження та міркування, які інколи стосуються не тільки положень аналізованої дисертації, а й певних концептуальних позицій, усталених у вітчизняній науці.

* Висловлюючись щодо поняття «акт тлумачення», автор схильний ототожнювати його з тлумаченням як таким (стор.85-86 тексту). З цим не можна погодитись не тільки тому, що в правовій практиці існують спеціалізовані інтерпретаційні акти (ті ж рішення КСУ щодо офіційного тлумачення), а, головним чином, тому, що тлумачення в праві в силу його саме правової природи у будь-якому випадку повинно знайти втілення у відповідному формалізованому акті, де б фіксувався результат логічного

пошуку смислу того чи іншого положення правового тексту. Безумовно, можна сказати, що тлумачення в праві може бути здійснено будь-яким суб'єктом і воно не обов'язково повинно формалізуватися (наприклад, адвокат надає клієнту усну консультацію, у якій інтерпретує значення того чи іншого положення). Однак такого роду ситуації в контексті аналізу тлумачення як правового явища нема підстав брати до уваги – саме тому, що конкретних наслідків для реалізації того чи іншого положення (нормативного акту, договору) вони не мають. Найчастіше актом тлумачення є відповідний акт правозастосування, в рамках якого суб'єкт, компетентний прийняти відповідне рішення, пояснює зміст положення, на якому він це рішення базує, яке лежить в основі відповідної правової кваліфікації.

* Автор вважає «логічним і достатньо обґрунтованим» підхід, за яким в залежності від суб'єкта тлумачення воно поділяється на офіційне та неофіційне, а офіційне в свою чергу – на легальне і судове (стор. 113 і наст.). Проте логічно запитати: чи може тлумачення як *елемент процесу винесення рішення з конкретним правовим значенням* (рішення суду загальної юрисдикції, рішення Конституційного Суду щодо відповідності положення нормативного акту Конституції країни тощо) взагалі бути неофіційним? Адже поза юрисдикційним процесом або поза процесом прийняття повноважним суб'єктом спеціального рішення щодо тлумачення правового тексту підстави говорити саме про *юридичне тлумачення* зникають. Ще питання: чи можна в цьому контексті говорити про *доктринальне тлумачення* як *тлумачення юридичне* (а не, наприклад, наукове), тим більше, що результати такого тлумачення нікого ні до чого не зобов'язують? Ще питання: якщо вважати тлумачення, здійснене творцем правового тексту (автентичне тлумачення) чи спеціально уповноваженим органом, «легальним», то яке тлумачення здійснює, скажімо, суд? Нелегальне? Яким буде вважатися тлумачення, здійснене будь-яким суб'єктом (власник виробничої фірми, голова державного органу або органу місцевого самоврядування тощо), який застосовує положення нормативного акту і приймає на його основі відповідне правове рішення?

* На стор. 124-125 автор говорить про складність застосування на практиці телеологічної теорії тлумачення і про цілий ряд умов, необхідних для її реалізації «в усій повноті»; останні включають «недекларативну дію» принципу верховенства права, високий рівень фахової освіти суддів, нормальні умови праці суддів, реальну незалежність судової гілки влади тощо. Виникає питання: а для реалізації інших підходів до інтерпретаційного процесу в праві (кожен з яких, на думку автора, має свій позитив) згадані умови не потрібні?

* На стор. 133 і наст. автор, зважаючи на відсутність на теренах української юриспруденції чіткого алгоритму тлумачення міжнародних договорів національними судами, пропонує свою методику тлумачення, яка передбачає *два етапи*. На першому етапі суддя повинен звернутися до договору як креатури міжнародного права і намагатися здійснити його тлумачення за правилами тлумачення міжнародних договорів, використавши для цього статті 31-33 Конвенції про право міжнародних договорів, тобто здійснити текстуальний аналіз. Якщо текст зрозумілий, можна переходити до другого етапу; якщо ж ні або робота з текстом призвела до «абсурдного результату», тоді вивчаються наміри сторін, а також цілі, заради яких договір укладався. Для з'ясування цього треба звернутися до підготовчих документів, свідчень практики, до авторитетних тлумачень, здійснених іншими суб'єктами (міжнародними організаціями, вченими). Отриманий результат слід перевірити на відповідність загальним принципам міжнародного права, що містяться в найбільш відомих міжнародних документах. Так суддя отримує тлумачення відповідно до міжнародного права. На другому етапі він повинен забезпечити відповідність отриманого на першому етапі результату нормам національного права, перевірити, чи не суперечить він публічному порядку держави. Спочатку необхідно перевірити відповідність положенням Конституції, потім - нормам поточних законів. Якщо така перевірка не дасть абсурдного результату, договір можна застосувати в рішеннях суду з відповідним обґрунтуванням.

Як уявляється, частина заходів в рамках першого, а також другий етап запропонованого алгоритму *не пов'язані з тлумаченням* як таким, тобто, із з'ясуванням смислу положення договору. Вони не вимагають відповідного історичного, граматичного, логічного аналізу; вони не передбачають з'ясування намірів авторів договору і цілей його укладення. Вони передбачають лише перевірку відповідності цього положення базовим нормам міжнародного права, а також (оскільки міжнародний договір є джерелом національного права) - його відповідність базовим нормам в рамках національної системи права. Однак до жодного «абсурдного результату» при цьому дійти неможливо; натомість можна з'ясувати, наскільки положення договору є «лояльним» стосовно положень основних нормативних актів як на міжнародному, так і національному рівні.

* Не дуже ясними уявляються міркування автора щодо рішень Конституційного Суду України стосовно міжнародних договорів, прийнятих в порядку «попереднього конституційного контролю» (стор. 157). Він вважає ці рішення «неофіційними» (на відміну від рішень, якими дається спеціалізоване офіційне тлумачення Конституції і законів України відповідно до положень частини другої статті 147 Конституції України). Такі «неофіційні» рішення відображають позицію суду «в конкретній справі» (?), і в цьому плані його повноваження аналогічні до повноважень

судів загальної юрисдикції (там само). З останнім твердженням важко погодитись: надання за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість є прерогативою Конституційного Суду України (частина перша статті 151 Конституції України); крім того, результат тлумачення, яке Конституційний Суд при цьому здійснює, відтворюється в мотивувальній частині відповідного висновку, тому немає ніяких підстав вважати здійснене в рамках відповідної справи тлумачення неофіційним.

* Говорячи про Конституційний Суд України, автор вказує, зокрема, на те, що спеціальний закон (тобто Закон України «Про Конституційний Суд України») наділяє цей судовий орган виключним правом офіційного тлумачення Конституції України, законів України «та низки інших актів законодавства України» (стор.161 тексту). Тут потрібно зазначити, що згідно з частиною другою статті 147 Основного закону України Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення тільки Конституції та законів України; про інші акти законодавства Конституція не згадує. Суттєвим є й те, що наразі функція тлумачення законів, передбачена за Конституційним Судом України на сьогоднішній день, систематично критикується в політичних і правових колах, тому не можна виключати, що через деякий час через внесення відповідних змін до Конституції України Конституційний Суд може бути позбавлений повноваження тлумачити закони (що в цілому відповідало б європейській і світовій практиці конституційного судочинства).

* На завершення не можна не згадати про певні недоліки подачі необхідного матеріалу в авторефераті. «Висновки» містять займають ледь не половину обсягу, призначеного для презентації усього тексту дисертації, в них чимало положень, місце яким – в підрозділі «Основний зміст роботи». Крім того, тексту автореферату, але в більшій мірі – тексту дисертації притаманні певні редакційні недоліки, граматичні огріхи тощо.

До дисертаційної роботи можуть бути зроблені й інші зауваження. Однак загальний висновок щодо неї, як підкреслювалося вище, – безумовно, позитивний. Дисертація Є.Зверева є творчим, самостійним, оригінальним, корисним як в науковому, так і в практичному плані дослідженням, вона відповідає вимогам, що висуваються до досліджень такого роду, а її автор, як уявляється, цілком заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Кандидат юридичних наук

Є.В.Бурлай

Підпис *Бурлай Є.В.* засвідчую
Гол.спеціаліст
Відділу кадрів
" 15.06.2015 "

